

Översikter och meddelanden

Tankar om åsikter

Om man under ett antal år har följt den offentliga debatten, börjar man så småningom fundera över det man iakttar. Vad är det egentligen som sker, när åsikter förs till torgs och bryts mot varandra? Vad är en åsikt, och hur fungerar åsikter i den mänskliga sammanlevnaden?

De funderingar som här skall presenteras är var för sig inte särskilt märkliga. Många har säkert tänkt det samma. Men området är svårt att överblicka, och iakttagelserna blir i allmänhet spridda och oordnade. Vad jag har försökt göra är att sammanfoga tankefragmenten till en helhetsbild. Jag hoppas att denna kartläggning skall göra det lättare för andra att tänka vidare.

1. Vad är en åsikt?

Det finns åsikter om det mesta: vilket politiskt system som är det bästa, hur landets ekonomi bör skötas, hur man bör bekämpa brottsligheten, hur barn bör uppfostras, vad man bör äta och dricka, hur man skall klä sig, vilket slags musik man bör lyssna till och så vidare.

Vi matas dagligen med åsikter genom tidningar, radio och TV, och vi utbyter åsikter man och man emellan. Åsikter luftas genom debatter och demonstrationer, genom insändare och intervjuer. Åsikterna präglar hela samhällsklimatet. I förbindelserna människor emellan intar de minst lika stor plats som förmedlingen av kunskaper, och de blandas ofta samman med denna.

Åsikter kan förena människor och lägga grunden till gemenskap och fruktbart samarbete. Men åsikter kan också splittra och skapa fiendskap. Människor har följts, fängslats, torterats och avrättats för sina åsikters skull.

Om åsikter spelar så stor roll i den mänskliga sammanlevnaden, finns det goda skäl att undersöka vad en åsikt är och hur den fungerar.

Åsikterna bygger ytterst på naturliga mänskliga behov och önsknings. Vi önskar oss alla hälsa, välfärd, trivsel, frihet och mycket annat. Åsikterna gäller sådana mål och olika medel att nå dem. De framställer vissa beteenden, handlingar eller beslut som önskvärda eller motsatta. Så långt är det inget märkvärdigt med åsikterna.

Det egendomliga är att åsikterna framträder med an-

språk på allmängiltighet och "riktighet", kanske rentav "sanning", och detta trots att de ofta strider mot varandra och trots att de innefattar praktiska värderingar. Den konservative anser sina åsikter "riktiga", lika väl som hans radikale motståndare är övertygad om sina åsikters "riktighet". Finns det någon objektiv måttstock, efter vilken man kan bedöma en åsikts "riktighet"? Eller är föreställningen härom en illusion? Hur skall man i så fall förklara uppkomsten av en sådan illusion?

Åsikternas anspråk på allmängiltighet och "riktighet" sammanhänger med att de är ett socialt fenomen. De framföres på en mängd olika "arenor", från frukostbordet därhemma till massmedia. Avsikten är att påverka mottagarna av budskapet. Förutsättningen är att det finns en gemensam plattform, som möjliggör förståelse. Vi har, i stort sett, ett gemensamt språk och en gemensam uppfattning av den yttre verkligheten. Men det räcker inte. När man framför en åsikt föreställer man sig att den kan förankras i värderingar som egentligen är gemensamma, även om åhörarna kanske inte alltid inser detta. Denna föreställning är naturligtvis ofta en illusion, men den kan åtminstone till en del förklara åsikternas anspråk på allmängiltighet och "riktighet".

I vår sekulariserade tid, som anses ha befriat sig från äldre tiders övertro och vidskepelse, inbillar vi oss kanske att våra åsikter är "rationella", alltså grundade enbart på förnuftet. Detta är en illusion. I och med att vi tillerkänner en värdering egenskapen "riktighet", ger vi uttryck åt en tro. De politiska åskådningarna är trosläror lika väl som de kulturella "ismerna". Kampen mellan åsikter följer ännu i mycket samma mönster som äldre tiders religionsstrider. Även om åsiktsbrytningarna inte längre gäller övernaturliga ting, är de lika fullt trosstrider, eftersom de inte gäller fakta utan värderingars riktighet.

2. Verklighetsbildens begränsning

Ett drag som tycks vara gemensamt för alla åsikter är, att de bygger på en ofullständig uppfattning om verkligheten. Kanske kan detta förhållande bidra till att förklara både åsiktssplittringen och föreställningen om åsikters "riktighet".

Vår vardagliga verklighetsbild är betydligt mera inskränkt och närsynt än den som vetenskapen skulle kunna ge oss, om vi ansträngde oss att ta del av dess resultat. (Härmed inte sagt att det finns någon fullständig vetenskaplig världsbild!) Sedd ur kosmiskt perspektiv är vår tillvaro något oändligt smått, och ingen – knappast ens en astronom – skulle uthärda att i sitt vardagsliv ha detta perspektiv i tankarna. Likadant är det med tidsperspektivet. Vi tänker inte gärna på att den mänskliga civilisationen är en liten episod under de senaste minuterna av jordens historia. Och vi vill inte heller tänka på nästa istid eller på solsystemets slutliga kollaps. Allt detta må vara oss förlåtet.

Värre är det att vår verklighetsbild även ur ett rent mänskligt perspektiv är ganska begränsad. Vi är inriktade på att leva här och nu, och våra kunskaper om gångna tider och om främmande länder och folk är ganska bristfälliga. Och strängt taget vet vi ganska litet om hur det samhälle, som vi just nu lever i, egentligen fungerar.

Verklighetsbildens begränsning är i och för sig något ganska naturligt. Begränsningen är en av den mänskliga kunskapens grundläggande egenskaper. Vad som intresserar i detta sammanhang är, att begränsningen varierar. Därigenom kommer också åsikterna att variera.

Varje individ har sina egna erfarenheter, och ingen har en fullständig överblick över alla sammanhang i samhällslivet. Var och en ser bara en liten del av det hela, och det är i mycket stor utsträckning olika delar vi ser. Är det märkvärdigt om industriarbetaren har en annan verklighetsbild än företagsledaren? Eller om den arbetslöse ynglingen har en annan syn på samhället än den stressade, högutbildade, höglönlade och högbeskattade överläkaren?

Individens verklighetsbild bygger inte bara på egna erfarenheter. Perspektivet kan vidgas genom information utifrån, t.ex. genom massmedia eller genom studier. Detta hindrar inte att verklighetsbilden fortfarande är begränsad. Informationsflödet är inte allsidigt utan redan från början gallrat och sorterat. Och det är inte säkert att individen låter sin verklighetsbild och sina åsikter påverkas. Kanske tar han bara till sig den information som bekräftar hans redan utbildade värderingar, medan resten lämnar honom likgiltig.

En begränsning av verklighetsbilden kan också framkallas medvetet. Isolering är ett klassiskt hjälpmedel vid indoktrinering. Klosterlivet skyddar invånarna mot störande intryck från yttvärlden. Genom militärlivets isolering från den normala tillvaron kommer soldaten så småningom att befrias från civila värderingar. I länder, där polisen utgör en stat i staten, anses det viktigt att poliskåren hålles avskild från den övriga befolkningen. Även under mera idylliska förhållanden fungerar isole-

ringen som ett skydd mot störande inflytelser. På läger och internatkurser kan avskildheten vara lika viktig som det man får lära sig.

Samma resultat kan nås genom utmattning. Om det är tillräckligt mödosamt att tränga in i ett visst tanke-system, får man inga krafter över till kritik eller vidare vyer. Den som länge har studerat t.ex. teologi eller marxistisk teori får svårt att sätta in det han lärt sig i ett större sammanhang. Själva mödan begränsar perspektivet och underlättar därigenom indoktrineringen.

Med de erfarenheter och den information, som tillsammans bygger upp den enskildes begränsade verklighetsbild, följer vissa värderingar. Man får en uppfattning om behov som bör tillgodoses, om missförhållanden som bör rättas till. Den enskildes sätt att reagera på allt detta beror väl i någon mån på hans personliga läggning och på värderingar som han fått genom uppfostran och annan påverkan. Men till stor del är reaktionssätten allmänmänskliga. Variationerna i åsikter beror inte bara på individens reaktionssätt utan minst lika mycket på olikheter i verklighetsuppfattningen.

Man brukar säga att våra värderingar är uttryck för känslor, som "projiceras" på verkligheten. Vi ser tillvaron genom färgade glasögon. Men värderingarna betingas lika mycket av varierande begränsningar i verklighetsbilden. Vi bär både färgade glasögon och skygg-lappar.

Om man vill förstå en åsikt bör man känna till dess bakgrund. Man bör veta vilka erfarenheter och kunskaper som ligger till grund för åsikten. Men lika viktigt är att känna till begränsningarna hos den verklighetsbild på vilken åsikten bygger. Vad är det som åsiktens anhängare inte känner till eller som de blundar för?

Oftast är man omedveten om begränsningen av sin egen verklighetsbild. Denna omedvetenhet bidrar till att värderingarna kommer att framstå som självklara. Om den verklighetsuppfattning, som givit upphov till värderingarna, i och för sig är riktig – något som ju i princip bör kunna kontrolleras – så är det lätt att därav dra slutsatsen att även värderingarna är riktiga. Om man kan bevisa att verklighetsbilden är sann, tror man sig därmed också kunna bevisa att de åtföljande värderingarna är "sanna". Svagheten med denna tankegång är att verklighetsuppfattningen, även om den i och för sig är riktig, kan vara ofullständig och ensidig, och att en fullständigare och allsidigare verklighetsbild kanske skulle leda till andra värderingar. Men härom brukar man som sagt inte vara medveten.

Att verklighetsbilden kan kompletteras genom ny information behöver inte rubba övertygelsen att man har rätt. Man kan ju välja i informationsflödet. Pessimisten har ingen svårighet att få sin livssyn bekräftad, när han läser tidningarna. Något svårare är det för optimisten,

men med någon ansträngning kan också han finna stöd för sin syn på livet. Genom ett passande urval av information kan man få ytterligare stöd för sina åsikter, vilka på så sätt kan bli självbekräftande.

Om verklighetsbildens begränsning har stor betydelse för åsiktsbildningen, så följer härav också att det är svårt att ha åsikter om sådant som ligger utanför ens horisont. Man kan inte begära att var och en skall kunna prestera en åsikt om sådant som dödsbegreppet, den elektroniska musiken eller rätta sättet att lätta u-ländernas skuldbörda. Det finns stora tomrum i individens åsiktsarsenal.

Den som blir utsatt för en opinionsundersökning kan därför komma i ett ganska pinsamt läge. Undersökningen bygger troligen på antagandet att varje tillfrågad har en färdig åsikt, som lätt kan markeras med ett kryss på formuläret. Men vad skall man göra om man inte har någon åsikt och skäms för att svara "vet inte"? Skall man i all hast tillverka en illa underbyggd åsikt? Eller skall man driva med undersökningen genom att hitta på en åsikt som man absolut inte har? I vilket fall som helst kommer undersökningens resultat delvis att vila på ett minst sagt bräckligt underlag.

3. Åsiktsspridning och åsiktsbrytningar

I det föregående har åsikterna behandlats som utslag av individens begränsade verklighetsuppfattning. Men de ingår också i ett socialt sammanhang. Åsikter blir torgförda och spridda med skiftande framgång, och olika åsikter bryts mot varandra. Under dessa processer är uppmärksamheten framförallt inriktad på åsikternas innehåll, och man är inte alltid medveten om deras sociala funktion.

Det är naturligt att man vill dela med sig av sin syn på tillvaron och kanske också trycka på andra de åsikter som man upplever som riktiga. En författare av en "bekännelseroman" vill ge andra del av sina livserfarenheter och vinna förståelse för sin livssyn, kanske rentav propagera för denna livssyn som den enda riktiga. En teaterpjäs kan ha samma syfte. Och en konstnär, som intensivt har upplevt ett stycke av verkligheten ur ett högst personligt perspektiv, vill ge andra del av sin upplevelse och hoppas på förståelse, hur besynnerligt hans perspektiv än kan förefalla vanliga människor.

Det finns också åsikter som man inte har kommit fram till på egen hand utan som man har övertagit av andra och accepterat, därför att de stämmer ganska väl med ens egna erfarenheter. Så är det ofta med exempelvis religiösa och politiska åsikter. Den som har gripits av en sådan åsikt vill gärna föra den vidare genom propaganda.

Den som för fram en åsikt till andra hoppas givetvis, att han skall bli förstörd och att han skall lyckas övertyga mottagarna. Om han inte hoppades på detta, skulle hans

ansträngningar te sig ganska meningslösa. Men han har ingen klar uppfattning om vilket mottagande hans förkunnele verkligen kommer att få, eftersom hans tanke främst är inriktad på åsiktens innehåll.

Normalt sett måste man räkna med att ett budskap får ett blandat mottagande. Somliga låter sig övertygas, andra är likgiltiga, andra åter är kritiska. Graden av framgång skulle kunna beskrivas med statistiska metoder, om det vore någon mening med detta.

Ett budskaps genomslagskraft beror av flera faktorer. Först och främst adressaternas varierande mottaglighet för suggestion. Somliga är inställda på att inte bara förstå utan också acceptera vad de får höra. Av dem krävs en kraftansträngning för att tycka annorlunda än den man lyssnar till. Andra är mera hårdhudade och misstänksamma. De har lätt att komma med invändningar och är svåra att övertyga.

Av betydelse är också, i vad mån budskapet stämmer med mottagarens egna erfarenheter. Kanske möter förkunnele ett behov hos mottagaren, och kanske kastar den plötsligt ett ljus över problem som har plågat honom. Men det kan också tänkas att propagandan strider mot åhörarens egen syn på verkligheten och att den därför framstår som falsk.

Ofta når propagandan inte den "målgrupp", som man helst skulle vilja övertyga. En predikan i kyrkan avlyssnas av en i stort sett välartad församling men når sällan dem som verkligen skulle behöva bättra sig. Nykterhetspropagandan når fram till nykterister och en och annan måttlighetsbrukare men knappast till de verkliga missbrukarna. Politisk propaganda går hem främst hos dem som vill ha sina åsikter bekräftade men gör föga intryck på motståndarna.

Om propagandan slår fel, behöver detta inte nödvändigtvis bero på dess innehåll. Budskapet skulle kanske kunna nå fram, om det inte stördes av annat. En skränig demonstration för en god sak kan stöta bort människor, som kanske kunde ha vunnits för saken med diskretare metoder. Sakfrågan kommer då att undanskymmas av ett uppträdande som väcker avsmak. Att en åsikt framförs av en person som man ogillar eller avundas kan ibland vara tillräckligt för att man skall ta avstånd från åsikten. Det kan också tänkas att propaganda för ett ädelt mål – t ex fred – får minskad genomslagskraft till följd av misstankar att den utnyttjas för dunkla politiska syften.

Försöken att sprida åsikter leder lätt till kollisioner mellan olika åsiktsriktningar. Detta betyder att två eller flera var på sitt sätt begränsade verklighetsbilder konfronteras med varandra. De olika åsikterna har skilda bakgrunder. Hur mycket av detta förhållande står klart för motståndarna?

Två personer diskuterar sexualmoral. Den ene är mo-

ralist, den andre avskyr moralism. Den förres inställning grundar sig på erfarenheter och iakttagelser av i och för sig obestridliga missförhållanden: spridning av könssjukdomar, oönskade barn och brustna familjeband. Den andre bygger i stället på erfarenheter av lika påtagliga tråkigheter: ofördragsamhet, glädjelöshet och förtal. Men förstår de varandras bakgrunder? Knappast. De ser motståndarens åsikt isolerad från dess underlag. Den kommer därmed att framstå som obegriplig och frånstötande. I diskussionen kommer visserligen de olika erfarenheterna att dras fram som argument. Men det är inte säkert att detta ökar förståelsen. Var och en väljer sina argument och blundar helst för motståndarens. Oförståelsen leder till en känsla av främlingskap, som i sin tur gör det lättare att polemisera.

Men ändå är meningssmotståndarna på sätt och vis beroende av varandra. De påverkar, utan att veta om det, varandras beteende. Om man tycker att motparten är aggressiv, betraktar man gärna aggressiviteten enbart som en egenskap hos honom. Men det kan tänkas att aggressiviteten är betingad av ens eget beteende. Hur man själv uppträder i en debatt och hur ens uppträdande ter sig utifrån är man ofta lyckligt omedveten om. Men i motpartens beteende kan man ibland finna en spegelbild av sitt eget uppträdande.

På motsvarande sätt blir man själv präglad av motståndaren. Även om man betraktar sin egen ståndpunkt som fritt vald, skulle man kanske inte ha valt den om man inte hade stött på dess motsats. Den som kämpar för en åsikt är beroende av motståndarna såtillvida att hans kamp förutsätter att det finns motståndare. Vad vore moralismen utan omoralen – och omvänt?

4. Kollektiva och dominerande åsikter

4.1 Åsikter på ett överindividuellt plan

Den enskildes åsikter är inte alltid hans egen skapelse. Ofta är de övertagna från andra genom fritt val eller genom indoktrinering. Det finns inom samhället ett stort förråd av färdiga åsikter, som är gemensamma för många människor. Låt oss kalla dem "kollektiva" åsikter. I ett samhälle som tolererar skilda meningsriktningar kan den enskilde välja den åsikt som stämmer bäst med hans erfarenheter och hans verklighetsbild. Men det kan också tänkas att en kollektiv åsikt kommer att inta en dominerande ställning inom ett visst samhälle eller en viss grupp av människor. Individens förhållande till en sådan dominerande åsikt blir mera komplicerat.

Hur en åsikt kan komma att dominera är en besvärlig fråga, som här inte kan utredas närmare. Det får räcka med några antydningar. Bakgrunden kan vara kollektiva erfarenheter, men åsikterna kan också vara formulerade av profeter eller tänkare, som lyckats vinna gehör för

sina läror. Ibland, men ingalunda alltid, har våld och tvång medverkat till åsikternas dominans.

Det är lätt att finna exempel på dominerande religiösa läror. I vårt land var den rena evangeliska läran länge den tro, som varje svensk måste bekänna sig till. Den katolska kyrkan har fortfarande en stark ställning i många länder. Det för närvarande mest slående exemplet på religionens dominans är islams fasta grepp om det iranska samhället.

Även politiska läror kan dominera på motsvarande sätt. Detta visar sig tydligast i enpartistater, där endast en politisk tro är tillåten. Men även i länder, där olika politiska åsikter är tillåtna, kan man iakttaga en gemensam "överideologi" som dominerar. Hit hör främst demokratiens ideal och idén om alla människors lika värde, liksom tron på sådana grundläggande mänskliga rättigheter som exempelvis åsiktsfrihet och yttrandefrihet.

Också inom andra områden kan man iakttaga mer eller mindre dominerande ideologier, som ofta skiftar mellan olika länder och under olika tider. Idéhistoriker talar om exempelvis upplysningstiden och liberalismens tidevarv. Inom litteratur och konst har den ena "ismen" avlöst den andra. Även modets skiftningar är exempel på tillfälligt dominerande åsikter.

När en ideologi väl har fått en dominerande ställning, får den ett drag av självklarhet och behöver ingen motivering. Den kommer att ingå i livsmiljön på samma sätt som den luft vi andas. De flesta religioner är nedärva: man föds till kristen, muslim eller buddhist, och för anhängarna är fädernas tro självfallet den enda rätta. Även en politisk ideologi kan vara så fast rotad att den framstår som självklart riktig. Och en moderiktning behöver inget annat stöd än att den är "inne".

4.2 Vad betyder en åsikts dominans?

Hur djupt tränger egentligen en dominerande ideologi? Omfattas den med verklig övertygelse av alla dem som förefaller att vara anhängare? Det finns flera skäl att betvivla detta.

Först och främst kan en ideologi vara svårbegriplig för det stora flertalet. Detta gäller t ex kulturella moderiktningar. De bäres upp av ett tunt elitiskt, medan de flesta människor är mer eller mindre oförstående eller likgiltiga eller har en ytlig och förgrovad uppfattning om läran.

Vidare kan det finnas många, som ansluter sig till en härskande lära utan någon djupare eftertanke, helt enkelt därför att de vill "vara med" och vara som alla andra.

Hos andra kan det vara frågan om läpparnas bekänneelse. Det kan av skilda skäl vara fördelaktigt att bekänna sig till en viss lära. Opportunism och hyckleri förekommer tyvärr inte så sällan.

Andra åter kan vara skrämda till tystnad. Detta behöver inte nödvändigtvis bero på att man riskerar att bli fängslad eller avrättad om man uttalar en avvikande åsikt. Det kan räcka med att det anses opassande att ha en annan uppfattning än den rådande. Man skäms helt enkelt för att uttala en avvikande mening. Hur dominerande en ideologi än är, finns det alltid en undertryckt och därför tiggande – eller möjligen viskande – opposition.

Allt detta hindrar inte att ideologin uppfattas som dominerande. Det är just därför som hyckleriet flourerar och oppositionen går under jorden.

Att en ideologi dominerar behöver alltså inte betyda att den är allmänt omfattad. Strängt taget betyder det inte mer än att flertalet människor uppfattar den som just – dominerande.

Med en tillspetsad formulering skulle man kunna säga, att en dominerande ideologi lever sitt eget liv. Vad som här avses är inte att ideologin skulle existera för sig på ett övernaturligt plan. Den lever naturligtvis i människornas medvetanden. Men individernas förhållande till ideologin kan inte beskrivas enbart med ordet "övertygelse". Förhållandet varierar längs en bred skala: från övertygelse över likgiltighet, opportunistisk eller hyckleri till undertryckt opposition.

Teoretiskt skulle man kunna tänka sig att en dominerande ideologi fungerar på samma sätt som "kejsarens nya kläder": alla tror att alla andra tror på den, och innerst inne är det ingen som tror på den. Men om en sådan humbug existerar, lär den vara mycket svår att avslöja.

4.3 Åsikters livslängd

Sedda i ett tidsperspektiv uppvisar de kollektiva åsikterna (eller ideologierna) en varierande livslängd. Det finns ideologier som har bestått genom långa tider. Hit hör främst de stora religionerna, som har levt vidare genom århundraden och rentav årtusenden, även om deras innehåll kan ha förskjutits något. Men många ideologier är mera kortlivade. Tidsandan skiftar och det andliga klimatet förändras. Särskilt påfallande är detta i fråga om sådana kulturella yttringar som litteratur, konst, arkitektur och musik. Ännu snabbare växlingar visar modet.

En tänkbar orsak till sådana växlingar kan vara att en dominerande ideologi undertrycker motsatta behov och värderingar. Så småningom blir trycket outhärdligt, och det kommer en reaktion. Med en något äventyrlig liknelse skulle man kunna säga att varje härskande ideologi inom sig bär fröet till sin motsats.

En annan orsak kan vara förslitningen. Man tröttnar helt enkelt på den dominerande ideologin och vill ha något friskt och nytt. En förkunnelse som upprepas

måste med tiden förlora något av sin genomslagskraft. Men förslitningen tycks verka mycket olika på olika slags ideologier.

En anmärkningsvärd motståndskraft har de stora religionerna visat. Det kristna budskapet måste, när det först framfördes, ha tätt sig betydligt mer omskakande än nu efter snart tvåtusen års upprepning. Ändå är det levande för många människor. Men för många andra har religionen blivit en tom tradition, och somliga söker sig till nya trosåskådningar som verkar mera spännande. Även politiska ideologier kan ha en seg livskraft. Exempelvis har marxismen nått en ganska vördnadsvärd ålder, men den tycks ingalunda vara förbrukad.

Förslitningen spelar sannolikt en stor roll som drivkraft bakom konstens utveckling. En konstnär kan inte vara nöjd med att gå i sina föregångares fotspår, hur duktiga dessa än har varit. Han vill skapa något nytt, friskt och levande, gärna chockerande. Därigenom hoppas han vinna uppmärksamhet och erkännande. Detta leder lätt till originalitetsjakt. Det tråkiga är att varje ny "ism" snart blir försliten. Jakten måste därför gå vidare, och utvecklingen leder lätt till absurditeter. Publiken får svårt att hänga med och blir så småningom avtrubbad och likgiltig. Det uppstår ett kulturgap mellan konstnärernas elitism och vanliga människors enkla smak. Även inom andra områden, t ex skönlitteratur, film, musik och mode – ja t o m inom vetenskapen – kan förslitningen leda till originalitetsjakt och överdrifter. För att väcka upseende nödgas man tillgripa allt starkare effekter. När alla andra möjligheter är uttömda, återstår bara en utväg för den som vill vara originell, nämligen enkelhet och naturlighet.

4.4 Åsikters utnyttjande

En åsikts övertygande kraft beror i hög grad av att den betraktas som riktig i och för sig. Men ibland utnyttjas en dominerande åsikt som medel för t ex politisk makt eller ekonomisk vinning. För åsikts genomslagskraft är det viktigt att sådana syften inte avslöjas.

I enpartistater är den rätta lärans dominans nödvändig för den politiska maktens enhet och bestånd. Men detta förhållande beslöjas: läran är naturligtvis riktig i och för sig, helt oberoende av dess nytta för de makthavande.

Åsikter kan utnyttjas även för att tillfredsställa personlig maktlystnad. Den som lyckas rida på en framgångsrik opinionsvåg kan nå maktens höjder, särskilt om han ikläder sig rollen som osjälvisk representant för folket. Men givetvis är det åsikts, inte sin egen dominans han eftersträvar.

Även underordnade funktionärer i ett dominerande system kan dra nytta av att ha de rätta åsikterna. I ett samhälle, som behärskas av en viss politisk eller religiös lära, är det viktigt för alla lägre funktionärer att bekänna

sigt till den rätta tron. Därigenom kan man få sin försörjning, och därigenom kan man komma åt sina ovänner. Men detta är fördelar som man håller tyst om. Givetvis ansluter man sig till den offentliga läran enbart för att den är den enda riktiga.

Det händer också att åsikter utnyttjas för ekonomisk vinnings skull. Drastiska exempel härpå kan man finna i de läror, som erbjuder vilsna människor religionssurrogat mot rundlig betalning. Genom avgiftsbelagda kurser kan man vinna allt högre – och allt dyrare – grader av visdom. Var pengarna hamnar är en fråga av underordnad betydelse för den som fångats av förkunnelsen.

Även på en världsligare nivå driver vinningslystnaden sitt spel. Musikindustrin anpassar sig smidigt efter ungdomens antagna behov och gör stora pengar därav. Sammalunda gör textilindustrin. Med kall beräkning skapas "trender" så inriktade att man kan räkna med att konsumenterna motståndslöst skall följa dem. Detta gäller också vuxenmodet. Hur man bör klä sig och klippa sitt hår och hur man (om man är kvinna) bör färglägga sitt ansikte dikteras ytterst av kommersiella krafter. Men för att hela detta system skall fungera förutsätts att offren är ovetande om de verkliga sammanhangen.

Man skulle kunna tro att konstens utveckling bestäms enbart av kostnärerna själva och av omutliga konstrecensenter. Men även här verkar de kommersiella krafterna. Den internationella konsthandeln utnyttjar den köpstarka publikens investeringsvilja och blåser upp vissa "ismer" eller namn till något stort och betydelsefullt, som det är värt att satsa pengar på.

5. Åsikternas förankring

Den som söker övertyga andra om riktigheten av en åsikt söker gärna stöd för åsikten i något som han anser höjt över diskussion. Han söker härleda åsikten ur en källa, vars giltighet framstår som självklar och inte kan ifrågasättas. Några huvudtyper av sådana källor är auktoriteter, läror, ideal och mentaliteter. En mera speciell typ av källor är de politiska partiernas program.

5.1 Auktoriteter och läror

För många får en åsikt en särskild tyngd, om den kan härledas ur uttalanden av en person med obestridd auktoritet. Det kan gälla en religionsstiftare, som anses ha handlat under gudomlig inspiration, eller profeter eller kyrkofäder som anses ha haft en särskild förmåga att tolka den rätta läran. Det kan också gälla grundare av politiska läror. För en troende socialist är Marx' och eventuellt även Lenins uttalanden oantastliga visdomskällor.

I den allmänna kultur- och samhällsdebatten vimlar det av mindre profeter, även om deras auktoritet sällan är obestridd. En debattör söker ofta imponera genom

svepande hänvisningar till tänkare på modet, som åhörarna eller läsarna i bästa fall har hört talas om men inte vet något närmare om.

Ofta har den person, vars auktoritet man åberopar, byggt upp ett tankesystem, en lära, som innehåller både påståenden om verkligheten och direktiv för mänskligt beteende. En religion brukar innehålla både en världsförklaring och moraliska bud. Och en politisk lära brukar omfatta både en teori om hur samhället fungerar och ett program. Ofta är läran nedtecknad i en skrift, som tillmätts särskild auktoritet, tex Bibeln, Koranen eller Das Kapital.

En sådan lära är sällan uttömmande eller otvetydig. Den ger inte utan vidare svar på alla frågor utan kan behöva tolkas och kompletteras. Detta medför att de slutsatser som man vill dra ur en lära ibland kan stå i ett ganska löst samband med själva läran.

Det kan tänkas att olika läror leder till samma resultat. De moraliska principer som kan härledas ur olika religioner sammanfaller till stor del, även om variationer naturligtvis förekommer. Och det finns anmärkningsvärda likheter mellan "den socialistiska moralen" och en äldre tids kristet borgerliga moral. Kanske är moralen uttryck för allmänmänskliga behov, och kanske betyder dess förankring i en viss lära bara att man lägger in i läran vad man vill få ut av den?

Vidare kan samma lära komma att tolkas på skiftande sätt. Genom väl valda citat ur skrifterna kan man få fram flera varianter av den rätta läran. Välbekant är att kristendomen har splittrats i en mängd olika kyrkor och sekter. Även islam har delats upp i olika trosriktningar. Samma öde har drabbat socialismen. Lärorerna anpassas efter olika tiders, samhällens och gruppers behov. Men varje trosriktning utger sig för att representera den rätta tolkningen av den rätta läran.

5.2 Ideal

Åsikter kan också härledas ur ideal, som kanske har sitt ursprung i auktoriteter eller läror men som har kommit att leva sitt eget liv. Man vill gärna föreställa sig att det finns ideal, som alla människor borde kunna enas om. Vem vill inte instämma med Esaias Tegnér, när han i dikten "Det eviga" besjunger det sanna, det rätta och det sköna? Men dessa ideal är abstrakta på gränsen till innehållslöshet, och de åberopas sällan i sitt renodlade skick.

De ideal, som man brukar vädja till i den allmänna debatten, ligger på ett något lägre och konkretare plan. Men de är ändå tillräckligt obestämda för att bli allmänt accepterade, samtidigt som de ger utrymme åt skilda tolkningar. Några av de mera gångbara idealen är demokrati, frihet, jämlikhet, rättvisa, allmännytt och framsteg.

Demokratins ideal är för de flesta människor höjt över all diskussion och åberopas gärna som stöd för åsikter i mera konkreta samhällsfrågor. Men meningarna går isär i fråga om begreppets innebörd. Somliga menar med demokrati folkstyrelse förverkligad genom allmän och lika-rösträtt. Andra vill lägga in något mera i begreppet: delaktighet i den ekonomiska makten och jämn fördelning av välfärden. Somliga menar med demokrati att makten bör utövas direkt av folket, medan för andra demokratins viktigaste egenskap är att den är indirekt, dvs att makten tillkommer valda representanter för folket. Det finns rentav de som anser att "verklig" demokrati är detsamma som centralstyrning eller "demokratisk centralism". Demokratibegreppet är alltså ganska formbart och därför också användbart som stöd för åsikter av skilda slag.

Frihet är, som redan biskop Thomas konstaterade, "det bästa ting". Och det finns situationer i vilka frihetsidealet framstår som enkelt och självklart. När ett land befrias från en diktatur eller en ockupation, kan folket gripas av en känsla av total frihet. Själva luften känns frisk och ren att andas. Men snart nog börjar vardagen, och då visar det sig att frihetens problem inte är så enkelt.

Total frihet kan inte finnas i något samhälle. Den enes frihet begränsar den andres frihet, och kompromisser är nödvändiga. Frihet från tyranni må vara ett enkelt och entydigt ideal, men frihet inom ramen för ett normalt samhällsliv är en mera komplicerad sak. Det är meningslöst att kräva frihet i största allmänhet. Frihetsbegreppet måste preciseras, och detta kan ske på många olika sätt. Somliga lägger huvudvikten vid den andliga friheten: åsiktsfrihet och yttrandefrihet. För andra är friheten att driva företag och tjäna pengar viktigast. Andra åter menar att individens frihet förutsätter en trygghet, som inte kan nås utan statliga regleringar. Alla bekänner sig till frihetens höga ideal, men de lägger in helt olika betydelser i frihetsbegreppet.

Även *jämlikheten* är ett ideal, vars giltighet få vågar bestrida. Jämlikhetens princip innebär att alla människor (men inte djur!) skall behandlas lika oavsett sådana olikheter som ras, kön eller samhällsställning. Men det finns ändå skillnader som anses motivera en i någon mån olika behandling, t ex ålder och prestationsförmåga. För att principen skall få en bestämd innebörd måste man alltså kunna skilja mellan sådana olikheter som inte får läggas till grund för särbehandling och sådana som berättigar särbehandling. Kräver jämlikheten t ex lika lön åt alla eller lika lön för lika arbete? Själva jämlikhetsprincipen ger inget svar på den frågan.

Även om man bestämt sig för att en viss olikhet inte får motivera särbehandling, kan jämlikhetsprincipens praktiska konsekvenser te sig osäkra. Den som vill att invand-

rare skall vara jämställda med svenskar, kanske förordar att de helt assimileras i det svenska samhället. Men lika väl skulle han kunna kräva att invandrarnas kulturella särart respekteras. Vilket är jämlikast?

Den som kämpar för kvinnans jämställdhet med mannen hävdar kanske att det inte finns några psykiska skillnader mellan män och kvinnor och att kvinnor därför kan sköta traditionellt manliga arbeten likadant och lika bra som män. Men lika väl skulle man kunna hävda att kvinnorna tack vare sin särskilda läggning och sina särskilda livserfarenheter kan berika arbetslivet på sitt eget sätt. Båda ståndpunkterna kan motiveras utifrån jämlikhetsprincipen, men inbördes går de knappast ihop.

Om man vill utjämna klasskillnaderna i samhället gäller det bland annat att komma tillrätta med det förhållandet, att "finkulturen" traditionellt är förbehållen de välutbildade. Man kan då kämpa för att kulturen skall spridas till folket: att vetenskapens resultat skall göras kända i lättfattlig form, att god skönlitteratur skall bli tillgänglig till lågt pris, att teatrar och konserthus skall välkomna de "vanliga" människorna. Men en och annan resignerar kanske inför denna uppgift och vill i stället åstadkomma jämställdhet mellan olika kulturformer: deckare, serietidningar och populärmusik skall erkännas som kulturyttringar fullt likvärdiga med finkulturen. Båda ståndpunkterna kan försvaras utifrån jämlikhetens princip.

Närbesläktat med jämlikhetsprincipen är *rättvisans* ideal. Det är en utbredd föreställning att det finns en naturlig och evig rättvisa, vars krav var och en kan inse, bara han känner efter. Rättvisan åberopas ofta som argument i den politiska debatten, t ex när man diskuterar vilket skattesystem som är rättvisast. Somliga menar att det rådande skattesystemet drabbar dem orättvist och därför måste ändras. Andra betraktar varje ändring i skattesystemet som orättvis, om den drabbar dem själva. Men gemensam är tron på en högre rättvisa.

Även *allmännyttan* är ett till synes självklart ideal, som gärna åberopas som stöd för politiska åsikter. Utilitarismens princip "största möjliga lycka åt största möjliga antal" kan vid ytligt betraktande ge intrycket, att allmännyttan skulle kunna bestämmas med matematiska metoder. Men vi saknar ett mått att mäta de mänskliga behoven med, och därmed blir räknestycket en omöjlighet. Behoven måste rangordnas för att man skall kunna komma fram till en bestämd uppfattning om hur de knappa resurserna skall fördelas. Och själva prioriteringen förutsätter värderingar, som inte kan härledas ur allmännyttans begrepp och som därför kan skilja sig åt ganska avsevärt.

Att man bör sträva efter *framsteg* är väl för de flesta något självklart. Framstegstron hänger samman med ut-

vecklingsläran. Naturvetenskapen har lärt oss att växter och djur under årmiljonernas lopp har utvecklats till allt "högre" livsformer. På samma sätt har den mänskliga civilisationen utvecklats till allt "högre" stadier. Utvecklingen tycks vara något naturnödvändigt och oemotståndligt. Och utvecklingen går hela tiden i en bestämd riktning, nämligen framåt.

Om framstegen är oundvikliga, skulle man ju kunna nöja sig med åskådarens passiva roll. Men till framstegstron hör att utvecklingens nödvändighet samtidigt har en förpliktande kraft. Man bör "följa med i utvecklingen" och därmed främja framstegen. Om man exempelvis anser att en revolution är oundviklig, bör man just därför arbeta för revolutionen. Detta sätt att resonera är ju inte särskilt logiskt men har ändå en stor suggestiv kraft.

Men utvecklingstanken har sina svagheter. Är det så säkert att oundvikliga förändringar också innebär framsteg i betydelsen förbättringar? Teknikens fortsatta utveckling förefaller oundviklig, men är den entydigt till välsignelse för mänskligheten? Tron på utvecklingen har börjat svikta, och det har blivit allt svårare att urskilja vad som är "framsteg" och vad som bara är förändringar.

Om man vill utnyttja framstegstanken i en debatt, gäller det att veta åt vilket håll utvecklingen pekar. Den som lyckas förutsäga en "trend" kan därmed skaffa sig ett övertag. Men sådana förutsägelser är ofta uttryck för önsketänkande. Det är frestande att framställa det man önskar som en nödvändig följd av "utvecklingen". Det är också lätt att misstaga sig om vad som skall komma. Framtidens frön groor ofta i det fördolda, och det som utropas som morgondagens sanningar är kanske bara gårdagens banaliteter.

5.3 Mentaliteter

Åsikter uppfattas ofta som uttryck för ett visst sinnelag, en viss mentalitet hos anhängarna. Om det ena eller andra sinnelaget betraktas som i och för sig värdefullt, kommer också de åtföljande åsikterna att framstå som värdefulla.

Som exempel på sådana mentaliteter kan nämnas frihetskärlek, auktoritetstro, solidaritet, individualism, elitism, progressivitet och konservatism.

Dessa begrepp anknyter till allmänna känsloriktningar, som har sin grund i individernas medfödda läggning eller livserfarenheter eller i påverkan utifrån.

Det märkliga är nu, att den ena mentaliteten av sina bärare anses finare än den andra. Exempelvis anser somliga det självklart att man skall "satsa på sig själv", medan solidariteten med medmänniskorna är lika självklar för andra. Med tidsandans skiftningar kan ibland det ena ledet få övertaget, ibland det andra.

Mentaliteternas kamp leder lätt till försök att indela människorna i två kategorier: värdefulla och mindervär-

diga. För somliga är den öppna, frimodiga och generösa människotypen den värdefulla, medan den slutna, reserverade och rigida människan betraktas som mindervärdig. Sedd från andra sidan kommer distinktionen att gälla den slarviga och lättsinniga människan kontra den ordentliga och ansvarskännande. Från båda sidorna tillämpas alltså en mycket grov psykologi. Variationerna i individernas känsloriktning är alltför komplicerade för att låta sig fångas genom en så enkel kategoriindelning. Dessutom är det orimligt att betrakta kanske halva befolkningen som mindervärdig på grund av en antagen mentalitet.

Kategoriindelningens äventyrlighet visar sig också däri, att det är mycket svårt att ge en viss mentalitet en stabil och enhetlig innebörd. Det låter sig kanske sägas att den radikale hyllar frihet, jämlikhet och broderskap, medan den konservative har motsatta ideal. Men det är fullt möjligt att den radikale är elitist och den konservative frihetsvän. Variationsmöjligheterna är många, och mentaliteterna låter sig inte ordnas utmed en endimensionell skala.

Trots detta frodas föreställningen att det finns en enhetlig "kärna" hos olika mentaliteter. Denna kärna kan vara god eller ond, och även om den kan vara svår att urskilja finns den där alltid innerst inne. Den som håller på lag och ordning är till sitt väsen "borgare" (oavsett sitt yrke), och är han inte fascist så är han åtminstone "fascistoid". Och den som vill förändra samhället är, även om han förnekar det, innerst inne "kommunist" och syftar därför till ett ohejdat skräckvälde. Föreställningen om enhetliga mentaliteter kan alltså leda till en verklighetsfrämmande polarisering.

5.4 Partiprogram

De politiska partiernas program måste omfatta åsikter i alla viktigare samhällsfrågor samtidigt som de skall ge uttryck åt en enhetlig grundsyn på samhället. Ett parti måste ta ställning till exempelvis försvaret, skattesystemet, socialpolitiken, utbildningen, sysselsättningen, energiförsörjningen och miljövården. Inom vart och ett av dessa områden måste partiprogrammet uttrycka bestämda åsikter. Det kan därför betecknas som ett "åsiktskonglomerat".

Programmet skall samtidigt bäras upp av en enhetlig grundsyn, från vilken åsikterna inom de olika specialområdena skall kunna härledas. Men programmet påverkas inte bara av denna grundsyn utan också av taktiska hänsyn. Partiet skall representera vissa intressegrupper, och det vill gärna locka till sig nya väljarkategorier. Det är därför inte så säkert att åsikterna inom de olika områdena står i ett nödvändigt samband med den föregivna grundsynen eller med varandra. Det finns kanske väljare som skulle önska sig en annan kombination av åsikter

rörande tex försvarspolitiken, socialpolitiken och kulturpolitiken. En och annan skulle kanske rentav vilja lägga alla åsikterna i en ask och skaka om dem för att få fram nya och intressanta kombinationer. Om man anordnade folkomröstning i varje fråga, som nu behandlas i riksdagen, skulle resultatet troligen bli ganska överraskande. Men tanken är naturligtvis realistisk.

Av praktiska skäl är de politiska åsiktskonglomeraten outhärliga. Men det är en fiktion att de alltigenom är uttryck för en enhetlig grundsyn. Och det är en grov förenkling när man försöker ordna in de politiska partierna längs en endimensionell skala, vars poler betecknas med sådana i och för sig innehållslösa ord som höger och vänster, blått och rött.

6. Litet argumentationsteknik

Detta avsnitt kommer att ägnas åt en granskning av olika argumentationsmetoder och knep, som brukar användas i debatter. Avsikten är inte att lära ut argumentationsteknik utan att underlätta genomskådandet av den samma.

6.1 Att välja argument

Argumenteringen för en åsikt bygger ofta på en ofullständig verklighetsuppfattning. Åsikterna kan gälla mycket invecklade sociala sammanhang, som det är svårt att få en fullständig bild av. Man väljer då ut de argument som passar för ens åsikt och blundar medvetet eller omedvetet för tänkbara motargument.

Som exempel kan vi ta en diskussion om dödsstraffets berättigande. A hävdar att vissa brott, tex bestialiska mord eller massmord, är så avskyvärda att gärningsmannen har förverkat sitt liv; att avrätta honom med humana metoder är i själva verket ett alltför lindrigt straff. B hävdar att staten inte har rätt att ta någon människas liv, och att det i varje fall är inhumant och ovärdigt att samhället dödar någon. Han tillägger att det inte går att rätta till misstaget, om fel person avrättas.

Det är tydligt att A och B talar förbi varandra. Deras argument gäller helt olika sidor av problemet. Men det är lättare för A att hävda sin ståndpunkt, om han bortser från det motbudande i en avrättning och från risken för justitiemord. Likaså underlättar det B:s argumentation, om han inte tänker på offren för de fasansfulla brott som gärningsmannen kan ha begått.

Det blir svårare för dem som skall fatta ett avgörande beslut i frågan. En justitieminister, som skall ta ställning till dödsstraffets vara eller icke vara, måste beakta alla sidor av problemet. Om han stannar för att föreslå dödsstraffets avskaffande, har han kvar bekymret hur man skall kunna förebygga de grövsta brotten. Vill han behålla eller återinföra dödsstraffet, tvingas han acceptera åtgärdens osmaklighet och risken för misstag.

Man kan också tänka sig en diskussion om abortfrågan. C utmålar alla de lidanden som kan drabba en kvinna till följd av en oönskad graviditet, medan D helt kort påpekar att abort är utsläckande av liv. Det är svårt och tungt att tänka på båda aspekterna samtidigt, och därför blundar C och D för varandras argument. På det sättet blir det lättare att hävda sin ståndpunkt. Men de som skall besluta om saken bör helst beakta båda sidorna av problemet, hur plågsamt det än är.

Det ensidiga valet av argument och blundandet för motargument tycks vara ett genomgående drag hos de flesta diskussioner, kanske rentav ett livsvillkor för meningsutbytet. Dessförutan skulle mången debatt avstanna. Men när det kommer till ett avgörande blir situationen en annan. Varje handling är i viss mån ett steg ut i det okända. Den kommer att få inte bara (i bästa fall) den åsyftade effekten utan också andra verkningar. Man kan möta de oönskade verkningarna med öppna ögon eller blunda för dem, men man kommer inte undan dem.

6.2 Att väga argument

En åtminstone skenbart mindre primitiv metod än att blunda för obehagliga motargument är att visserligen "beakta" dem men tillmäta dem ringa betydelse. Man uppskattar de olika argumentens inbördes "vikt" och finner att det ena argumentet "väger tyngre" än det andra. Men vilken måttstock har man då använt? Har man bara "känt efter" och "tyckt till", eller är argumentens olika vikt något som kan fastställas objektivt?

Låt oss anta att en motorväg skall dras fram genom en naturskön trakt. Den planerade sträckningen skulle förstöra stora naturvärden. Man kan här anlägga två inbördes oförenliga synsätt. Naturvårdens intressen kräver att vägen får en annan sträckning. Trafikintresset (och kanske också statens finanser) kräver att vägen dras fram som planerat. Om man nu vill "väga" dessa intressen mot varandra, blir utgången olika beroende på vem som verkställer intresseavvägningen. Troligen anser myndigheterna att trafikintresset "väger tyngst", medan naturvännerna har motsatt uppfattning. Men är det överhuvudtaget möjligt att "väga" de olika intressena mot varandra? Är inte myndigheternas "avvägning" helt enkelt ett uttryck för att man från början har valt att se frågan endast ur trafikintressets perspektiv, eftersom detta intresse är politiskt starkast?

I diskussioner om etik tar man gärna som exempel tillspetsade valsituationer, i vilka det gäller att avgöra vilket av två mycket starka intressen som skall offras, och man väntar sig att etiska principer skall kunna lösa problemet. Man tänker sig tex en komplicerad förlösning, vid vilken antingen moderns eller barnets liv måste offras. Läkaren måste i den tänkta situationen välja mellan två alternativ, vilka strängt taget båda är oetiska.

Man kan argumentera för att det ena människolivet är mera värt än det andra, trots att en sådan avvägning egentligen är en orimlighet. Lyckas man framställa det ena alternativet som etiskt överlägset, tror man sig därmed kunna maskera dess oetiska sida. Den enkla etiska principen "du skall icke döda" mår inte bra av att tänjas på detta sätt.

Är inte vägandet av argument mot varandra en skenmanöver, som döljer redan gjorda ställningstaganden?

6.3 Att generalisera

Ett bra sätt att få fart på en diskussion är att generalisera de missförhållanden man vill kritisera. En cyklist, som blivit påkörd av en bil, klagar i en insändare över "bilisters" hänsynslöshet. Han får till svar att "cyklister" struntar i trafikreglerna. Snart har ett allmänt gräl mellan cyklister och bilister utbrutit. En "debatt" har kommit igång. Men den leder ingenstans, eftersom den skjuter över målet.

Om man vill svartmåla en hel kategori av människor, t ex män eller kvinnor, svenskar eller invandrare, gäller det att först finna exempel på personer med dåliga egenskaper. Detta brukar inte vara så svårt, det är bara att välja. De konstaterade egenskaperna påstås sedan vara uttryck för hela kategorins "natur", vilken alltid finns där men kan framträda mer eller mindre tydligt. Man kommer då fram till sådana slutsatser som att "män" är aggressiva och despotiska osv. Genom sådana generaliseringar får man fram en förenklad och förgrovd bild av en egentligen mycket nyansrik verklighet, en bild som med fördel kan användas av den som är på krigsstigen.

6.4 Att förutsätta – inte påstå

När man argumenterar för en åsikt, brukar man utgå från vissa förutsättningar som man anser självklara, t ex att en viss lära är riktig, att ett visst ideal är höjt över diskussion eller att en viss mentalitet är den enda anständiga. Man bör då akta sig för att *påstå* det man förutsätter. Det som påstås kan ju alltid ifrågasättas. Om man påstår att marxismen är riktig, kan man bli avkrävd bevis för att det förhåller sig så. Det är säkrare att *förutsätta* detta som självklart. Motparten kan då bli generad över att han har kunnat tänka annorlunda. Det krävs en kraftansträngning för att ifrågasätta det förutsatta.

Denna argumentationsmetod är mycket vanlig, men för att den skall ha framgång krävs att motparten inte är alltför hårdhudad.

6.5 Att flyta ovanpå

En debatt kan föras på jämställd fot, även om man anser att motståndaren har alldeles fel. Man kan nöja sig med en argumentering som gäller saken men inte motstånda-

rens person. Men man kan också försöka att skaffa sig ett övertag genom att "sätta sig" på motståndaren och framställa honom som mindre vetande.

Särskilt vanligt är detta i kulturdebatten. I vissa kretsar tycks det höra till god ton att utmåla motståndaren som intellektuellt underlägsen, okunnig, naiv, "aningslös" osv. Till tekniken hör att man måste göra sig själv oåtkomlig, vilket kräver att man inte uttrycker sig alltför tydligt. Man måste vara vag, svårbegriplig, undflyende och bara lätt antyda det man anser självklart. På det sättet kan man markera sin intellektuella överlägsenhet.

Den mest mördande attityden är den farbroderligt överseende. Den anstår bäst pensionerade kulturgiganter.

Är inte en sådan arrogans uttryck för ett övermod, som i längden måste hämna sig? Ingen är så intellektuellt överlägsen att han inte kan tänkas ha sin överman.

6.6 Att föregripa motståndarens argumentering

Ett vanligt debattknep är att i förväg redogöra för väntade motargument. Låt oss anta att en nykterist propagerar för spritransonering. Sedan han utvecklat förslaget fördelar tillägger han hånfullt: "Jag vet precis vilka invändningar ni kommer att göra. Det blir det gamla tjuvat om risk för ökad smuggling, langning och hembränning." Därmed tror han sig ha vridit vapnen ur händerna på sina motståndare. Men har han verkligen det? Han har skaffat sig ett taktiskt övertag, eftersom det inte kan vara särskilt roligt för motståndarna att säga just det som han har förutsagt att de skulle säga. Men i sak har han inte vunnit något. Motargumenten kan vara lika hållbara, även om han har berövat dem nyhetens behag.

6.7 Att vränga begrepp

Ibland kan det vara frestande för en debattör att utnyttja värdeladdningen hos ett begrepp som används av motståndaren, samtidigt som man ger begreppet en annan innebörd än den vanliga. Man tror sig därmed kunna slå motståndaren med hans egna vapen.

Tekniken innebär att man skiljer mellan två betydelser hos det utnyttjade begreppet: den vanliga betydelsen, som betraktas som "ytlig" eller "formell", och en djupare betydelse, som man utger för att vara den "egentliga" eller "verkliga".

Man gör t ex gällande att "verklig" demokrati utövas till folkets bästa, och att den maktavande eliten klarast inser vad som är folkets bästa. Eller man hävdar att kvinnan vinner "verklig" jämställdhet, dvs likvärdighet med mannen, genom att fylla sina traditionella uppgifter i hemmet.

Även begrepp med negativ värdeladdning kan utnyttjas på motsvarande sätt. Det "verkliga" våldet utövas

inte av slagskämpar och ligister utan av polisen, som försöker upprätthålla ordningen. Och den "verkliga" terrorn utövas inte av terrorister, som dödar oskyldiga människor, utan av de förtryckande regimer som man försöker bekämpa på detta indirekta sätt.

6.8 Att förskjuta tyngdpunkten i en diskussion

Om man diskuterar ett socialt missförhållande, skulle det i och för sig vara möjligt att hålla sig till själva ämnet. Man skulle t ex kunna diskutera, om våldsbrottsligheten verkligen har ökat eller inte. Men ofta sträcker sig meningsmotsättningarna ett stycke längre. Den ena sidan beklagar sig över det ökande våldet, medan den andra sidan riktar in sig på motpartens reaktioner och utslungar anklagelser för överdrifter och hysteri, för att i sin tur mötas med beskyllningar för överslätning och lättssinne. Tyngdpunkten i diskussionen kan på detta sätt komma att förskjutas från våldsbrottsligheten till sättet att reagera på densamma.

Det är lätt att finna fler exempel på en sådan förskjutning. Det värsta problemet är inte knarkmissbruket utan knarkhysterin. Det är inte pornografin som är förkastlig utan kraven på censuringrepp mot pornografin. Det mest omoraliska är inte omoralen utan moraliserandet. (Sistnämnda påstående är intressant ur den synpunkten, att det i och för sig innebär ett moraliserande och sålunda drabbar sig självt.)

Tekniken innebär att man väljer motangrepp i stället för försvar. Därigenom söker man dra uppmärksamheten bort från det centrala ämnet, vilket kanske ibland kan vara en fördel.

6.9 Att välja försvar

Den som blir angräpn i en debatt vill naturligtvis försvara sig. Ibland erbjuder sig alternativa försvarsmetoder, och då gäller det att välja. Om man är förblindad av viljan att försvara sig, kan det hända att man samtidigt använder två vart för sig goda men inbördes oförenliga argument. Det gör inget gott intryck.

Om en debattör blir beskylld för att ljuga, kan han antingen bestrida detta eller utsäka sig med att det finns tillfällen då en lögn är berättigad. Om han säger båda sakerna samtidigt, har han gjort bort sig.

Den som blir beskylld för att vara konservativ bör inte samtidigt bestrida detta och framhålla att det inte är något fel att vara konservativ. Bägge argumenten uttrycker samma försvarsattityd, men de går inte ihop. Det hade varit bättre att välja en tredje utväg, nämligen att be motståndaren att precisera vad han menar med det suddiga begreppet "konservativ" och först därefter välja försvarsteknik.

6.10 Att svara bredvid

Det är ett känt faktum att politiker sällan ger raka svar på raka frågor. De svarar gärna, men svaren har en märklig förmåga att hamna vid sidan av frågan. Kanske har de bara ett begränsat antal väl intränade svar att välja på, och så väljer de ett svar som ligger någorlunda i närheten av frågan. Men avvikelsen från frågan kan också vara avsiktlig. Tekniken är då följande. För att kunna svara på frågan måste man först teckna en bakgrund. Denna bakgrund ger möjlighet att leda resonemanget åt olika håll. Man väljer en tankelinje som för bort från frågan, och när man har pratat tillräckligt länge är den ursprungliga frågan glömd. Man har gett ett utförligt och i bästa fall intressant svar, och så är man redo för nästa fråga.

6.11 Att misstänkliggöra motpartens motiv

Om man inte kan bemöta motståndarens åsikt i sak, kan man alltid beskylla honom för orena motiv. Hans åsikt är kanske bara ett uttryck för hans önskan att bli professor eller kommunalråd. Eller han är kanske köpt av storfinsansen eller mutad av en främmande makt. Kanske drivs han av hat och illvilja. Lyckas man påvisa sådana motiv, menar man sig därmed ha ryckt undan grundvalen för motståndarens åsikt. Och då behöver man inte bemöta den i sak, vilket ju kan vara en lättnad.

6.12 Att anmärka på betydelselösa fel

Det enklaste knepet, om man vill få en diskussion att spåra ur, är att märka ord. Man kan t ex påpeka att "cc" i "acceptera" skall uttalas "ks" och inte "ss", eller att "aggression" betyder "angrepp" och inte "stridslystnad". Men på det sättet når man i regel bara ett kortare avbrott i diskussionen.

Något större effekt kan det ha att anmärka på felaktiga sakuppgifter, som saknar betydelse i sammanhanget. Om en talare hävdar att en politiker inte i onödan bör blottställa sig för angrepp och som exempel på dumdristighet nämner Karl XII:s uppträdande i slaget vid Lützen, kan detta ge anledning till en stunds historiska utläggningar. Men kritiken drabbar inte det som talaren egentligen ville ha sagt. Både Gustaf II Adolf vid Lützen och Karl XII vid Fredrikshald tog ju onödiga risker, och att den stackars talaren har blandat ihop de båda kungarna gör inte exemplet sämre. Vad kritikern har vunnit är bara att han har lyckats störa diskussionen för en stund. I bästa fall kan han göra talaren så förvirrad att denne tappar tråden.

6.13 Att länka in en diskussion på sidospår

Det är ett välkänt faktum att de flesta diskussioner spårar ur. Ofta hakar man upp sig på en detaljfråga i utkan-

ten av ämnet, och de centrala frågorna blir försummade. Detta sker i regel utan avsikt.

Men en urspårning kan också framkallas genom rent sabotage. Det finns människor som har fått ett visst problem på hjärnan och som griper varje tillfälle att vrida en diskussion till att gälla just det problemet. En person, som anser sig ha blivit felaktigt taxerad, kan lätt förrycka en diskussion om rättssäkerheten i vårt land genom att prata vitt och brett om sitt eget fall. En annan person är gripen av själavandringsläran och söker efter tillfällen att få lufta sina tankar. Han hemsöker föredrag om t ex arternas utveckling, sinnessjuka konstnärer eller utgrävningar av ruinstäder i Peru. Med några snabba tankesprång kan han lätt komma in på sitt älsklingsämne och därmed förstöra den frågestund som föredragshållaren varit enfaldig nog att utlysa.

6.14 Att göra ett klot av en snöboll

Om man rullar en snöboll nedför en snöklädd sluttning kan man, om man har tur, se hur snöbollen växer till ett klot. Bara de senaste ytlagren är synliga, och den ursprungliga snöbollen ser man inte mer.

Något liknande kan inträffa i den offentliga debatten. En diskussion som från början har gällt en sakfråga, t ex inom utrikespolitiken, kan spåra ur genom följdepisoder som drar uppmärksamheten till sig. Det kan gälla t ex försummad diarieföring av en ömtålig skrivelse, förstöring av viktiga dokument, försök att tysta ner en skandal, brott mot tystnadsplikt, otillåten efterforskning av källor, felaktiga referat av muntliga uttalanden, beskyllningar för lögn och förtal osv. Av den ursprungliga sakfrågan blir en "affär", och debatten inriktas mer och mer på följdföreteelser som egentligen har mycket litet med sakfrågan att göra. Själva snöbollen ser man inte längre.

7. Slutord

I det föregående har åsikter av skilda slag utsatts för en ganska omild granskning. Betyder detta att författaren anser att åsikter är av ondo och kan undvaras? Det är inte så säkert. Fysiologen, som undersöker hur människokroppen fungerar, behöver inte hysa någon önskan att ingripa i det system som han undersöker.

Vad som är betänkligt är åsikternas ensidighet och anspråk på allmängiltighet, som leder till att andra behov och önskningsar än de, som ligger till grund för en åsikt, kan bli glömda eller rentav undertryckta. Detta är särskilt ödesdigert om en viss åsikt är dominerande. Men även om olika åsikter får bryta sig mot varandra, finns det alltid behov som inte kommer till uttryck, eftersom de saknar tillräckligt högröstade talesmän.

Det är därför önskvärt att åsikternas blockerande ver-

kan kan brytas. Det är viktigt att alla mänskliga behov och önskningsar får komma till uttryck och bli kända utan att hämmas av ideologier. Detta borde kunna leda till ökad förståelse och minskat främlingskap mellan olika grupper av människor, kanske också till ett bredare underlag för ställningstaganden i samhällsfrågor.

Men följer härav också att alla behov och önskningsar har samma anspråk på att bli beaktade? Kan sadistens behov att plåga andra människor eller vandalens behov att förstöra göra anspråk på respekt? Och är maktlystnad, vinningslystnad och nöjeslystnad under alla förhållanden värda att uppmuntras? Tyvärr finns det mänskliga drifter som måste bekämpas. Och för att urskilja dem behövs värderingar, eller med andra ord åsikter, och åsikter som gör anspråk på att vara riktigare än andra åsikter.

Vidare är det omöjligt att tillgodose alla legitima behov, eftersom de konkurrerar inbördes. Vilket är viktigast: att ge ungdomen förströelse på fritiden eller att ge långtidssjuka gamla en mänsklig vård? Hur skall man kunna förena miljöskyddets och sysselsättningens krav? För att man skall komma fram till praktiska resultat krävs prioriteringar och kompromisser. I denna process är åsikterna ett oundgängligt led.

Åsikter är nödvändiga och kommer alltid att finnas. Det beklagliga är att de ofta är förenade med blindhet och fanatism. Dessa avigsidor skulle dock kunna mildras genom ökad insikt om hur åsikter uppkommer och fungerar. Insikten härom skulle kunna leda till större ödmjukhet, vidgad tolerans och ökad motståndskraft mot suggestion.

Håkan Strömberg

Demokrati och rättssäkerhet — ett problematiskt släktskapsförhållande

Inledning

Förhållandet mellan demokrati och rättssäkerhet kan förefalla enkelt och okomplicerat, men — som det heter i den gamla anekdoten — vänta bara tills jag har fått förklara mig närmare.

Demokrati betyder folkstyre. "Folkviljan" skall alltså bestämma innehållet i de politiska besluten.

Denna grundläggande beskrivning av demokratibegreppet måste nyanseras i två avseenden. Eftersom det normalt inte råder enighet inom folket i politiska frågor, måste folkviljan av praktiska skäl bli liktydig med majoritetens vilja. Vidare: om denna vilja — folkets eller